

ŽVILGSNIS Į DONELAITĮ PO DVIEJŲ ŠIMTŲ METŲ

Kalbant apie Kristijoną Donelaitį, prisimena vienas aštrialiežuvio prancūzo Voltaire'o (Voltero) sąmojis. „Kodėl visi taip garbina Dantės „Dieviškąją komediją“? – iškėlė jis kartą tokį klausimą ir pats tuoj pat atsakė: – Ogi todėl, kad dabar niekas jos neskaito.“ Čia yra nemaža įžvalgiai pastebėtos tiesos. Per tuos kelis šimtus metų, kurie skyrė Dantę nuo Voltaire'o, o dar labiau nuo mūsų dienų, daug kas ryškiai pakito žmonijos kultūros gyvenime. Tiesa, amžinai išlieka žmonijoje tas pats pakilus žavėjimasis grožiu, tas pats aistrus laimės ir džiaugsmo troškimas, ta pati slogi kančios ir mirties baimė, toks pat nuskaidrinantis meilės jausmas ar gniuždanti neapykanta, tas pats taurus pasiaukojimo ryžtas ir taip pat skaudžiai deginąs keršto siekimas. Visa tai šiandien tebejaučiame panašiai, kaip jautė mūsų protėviai prieš kelis šimtus ar net tūkstančius metų. Betgi žymiai pakito daug pažiūrų pažiūrėlių į gyvenimą, pakito žmonių savitarpio santykiai, technika ir apskritai paviršinis žmonių gyvenimas, taip pat meninė raiška ir literatūrinis stilius. Taigi eilinis literatūros mėgėjas, dabar atsivertęs Dantės veikalo puslapius, ras nemažą neaiškių ar net ir visai nebesuprantamų dalykų ar sąvokų, į daugelį ten pavaizduotų situacijų jis nebenorės ar net nebesugebės įsijausti. Dantės stilius jam irgi atrodys neįprastas ar net nuobodus.

Panašūs klausimai gali iškilti ir dažnam dabartiniam Donelaičio kūrinių skaitytojui. Donelaičio vaizduotas būrų gyvenimas ne vienam atrodys tolimai svetimas ir neįdomus, jo keltosios mintys nebeaktualios, pati jo kūrinių kalba, pilna nebevertojamų ir dažnam gal nesuprantamų svetimybų, keista ir nepatraukli; pagaliau ir pats jo eiliavimas dabar toks neįprastas. Ir gali ne vienam šmėkštelti mintis, kad mūsų literatai ir istorikai perdėtai iškelia Donelaičio svarbą ir vertę dėl šiaip jau suprantamo jų lietuviško patriotizmo: juk reikia gi parodyti, kad senojoje, dar XVIII a., lietuvių literatūroje buvo kai kas daugiau negu paprastos maldaknygės, nesudėtingi giesmynai ir kitokie neaukšto literatūrinio lygio religiniai raštai.

Tokiems, suabejojusiems savaisiais, galima būtų pateikti visą eilę kitataučių nuomonių, labai palankių Donelaičiui. Antai jaunas rusų kalbininkas Aleksandras Aleksandrovas 1886 m. Tartu (tada Dorpat) mieste išspausdintoje disertacijoje, kurioje nagrinėjo Donelaičio kalbą, susižavėjęs jo poezija, šitaip tvirtino: „Jei Donelaitis būtų savo kūrinius rašęs viena iš kultūrinių kalbų, jis būtų visų pripažintas didžiųjų dainių eilėje vienu iš pirmųjų“¹. Žinoma, tas jaunas kalbininkas nėra koks neginčytinas autoritetas literatūros vertinimo klausimais. Betgi, antra vertus, jis, kaip kitatautis, nebuvo juk suinteresuotas specialiai aukštinti lietuvių poetą, ir į jo nuomonę galime žiūrėti kaip į nešališko liudininko pareiškimą. Ne vienas galės pagalvoti: matyt, Donelaičio poezija yra tikrai vertinga, jei ne tik savieji, bet ir kitataučiai ją taip iškelia. Toliau savaime kyla klausimas, o kuo Donelaitis yra toks vertingas?

Meskime trumpą žvilgsnį į literatūros istoriko darbą. Rašytojų yra buvę daug – ne vienas šimtas, net ne vienas tūkstantis. Bet toli gražu ne visi jie išlieka ateičiai. Dažnai net ir labai pamėgti rašytojai ilgainiui pamirštami ir užleidžia literatūros istorijos puslapiuose vietą rašytojams, kurie savo laiku nebuvo spėję plačiau išgarsėti. Taigi literatūros istorikas daro atranką. Kokiais kriterijais jis vadovaujasi?

Šia proga suminėsime dvi rašytojų grupes: novatorius, ar naujovinininkus, veržliai beieškančius naujų kelių, ir epigonus, ar palikuonis, tingiai trepsenančius kitų seniau išmintais patogiais takais. Literatūros istorikui visų pirma rūpi tie rašytojai, kurie savo kūryba buvo davę ką naujo literatūrai, pvz., sugebėjo ne tik giliai, bet ir naujai pažvelgti į žmogų ir iškelti naujas psichologines, filosofines,

¹ Aleksandrow A., Sprachliches aus dem Nationaldichter Litauens Donailitius. I. Zur Semasiologie, Dorpat: Schnakenburg's Buchdruckerei, 1886, S. [72].

socialines problemas; surado išliekančių stilistinių naujovių, atsiplėsdami nuo iš seniau vyravusio literatūrinio šablono. Žinoma, anaipol ne visi naujovių ieškotojai išlieka. Čia irgi nulemia talentas; be to, sugebėjimas įsijausti ir atspėti naujai besiformuojančios literatūrinės gadynės dvasią. Žodžiu tariant, išlieka tie rašytojai, kuriais ir remiasi visa literatūros raida. Štai, pvz., XIX a. pabaigoje mūsų literatūroje gaiviu šviežumu iškilo Maironio poezija. Ji ir dabar nėra nustojusi savo aukštos meno vertės. Bet jei kas šiais laikais imtų rašyti grynai maironiškai, vargu ar besulauktų didesnio dėmesio, o j literatūros istorijos puslapius tai tikrai nepatektų.

Grįžkime prie Donelaičio. Žinoma, lietuvių literatūros mastu imant, jis būtų buvęs novatorius, kad ir ką būtų rašęs, nes mūsų raštija buvo anuo laiku tikrai skurdi. Betgi Donelaitį galime priskirti prie novatorių visos Europos XVIII a. literatūros mastu.

Ką vaizdavo Donelaitis savo poezijoje? Ogi pilną sunkių darbų, kieto vargo ir negausių pramogų baudžiauninkų gyvenimą metų laikotarpiais besikeičiančios gamtos fone. Tiesa, nei kaimo žmogus, nei gamtos vaizdai patys savaime nebuvo kokia išskirtinė literatūros naujovė. Betgi literatūroje svarbu ne tik ir net ne tiek kas joje vaizduojama, o kaip vaizduojama. Čia ir iškyla Donelaičio reikšmė.

Gamta – viena iš amžinųjų literatūros temų. XVIII a. literatūroje gamtos pamėgimą dar sustiprino sodų ar parkų moda. Ne tik karaliai ir kunigaikščiai, bet ir šiaip jau aristokratai lenktyniaudami rūpinosi užveisti savo dvaruose puošnius parkus. Iš pradžių vyravo prancūzų stilius, kurio žymiausias pavyzdys – Versalio parkas, suplanuotas kaip taisyklingas bei simetriškas geometrinis brėžinys. Vėliau atėjo anglų sodo stilius, kuriam rūpėjo sudaryti neliestos, vadinamosios „laukinės gamtos“ įspūdį, vengiant tiesių alėjų, kvadratinių ar kitokios taisyklingos formos aikščių, lygiai nukarpytų gyvatvorių ir t. t. Žinoma, buvo ir daug maišyto stiliaus parkų. Nestigo ir literatūroje tokių parkų aprašymų. Iš jų ypač išgarsėjo jau porą metų po Donelaičio mirties išspausdintas prancūzo Jacques'o Delille'o (Žako Delilio) veikalas *Sodai (Les jardins)*. Galantiški kavalieriai net nepatingėdavo nueiti į nuobodžias botanikos profesorių paskaitas, kad paskui salono pašnekesiuose galėtų pamandrauti madingais botanikos terminais. Ypač sustiprino gamtos pamėgimą literatūroje garsusis Donelaičio amžininkas Jeanas Jacques'as Rousseau (Žanas Žakas Ruso) savo šūkiu „atgal į gamtą“ ir puikiais Šveicarijos vaizdais savo veikale *Julija, arba Naujoji Eloiza*. Buvo taip pat rašytojų, apdainavusių, kaip ir Donelaitis, visas keturias metų dalis, pvz., anglas Jamesas Thomsonas (Džeimsas Tomsonas), kurio veikalas *Metų laikai (The Seasons)* jau 1745 m. buvo išverstas vokiškai ir būtų galėjęs būti prieinamas Donelaičiui; prancūzas Jeanas François de Saint-Lambert'as (Žanas Fransua de Sen-Lamberas), ir net lenkė Elžbieta Družbacka. Gamta buvo didelis estetinio pasigrožėjimo objektas, taip pat šaltinis bei proga įvairioms refleksijoms bei savo jausmų analizei. Dažnai tai buvo lyg ir tam tikras atostogaujančio miestiečio požiūris į gamtą, kurioje jis ieškojo dvasinės atgaivos ir poilsio. Štai žinomas idilių autorius vokietis Johannas Heinrichas Vossas (Johanas Heinrichas Vosas) rašė: „Jūs, miestiečiai, ieškote džiaugsmo? Tai išeikite kaiman“ (*Ihr Staedter, sucht ihr Freude, So kommt aufs Land hinaus!*).

Visai kitokia Donelaičio gamta. Į ją autorius žiūri akimis baudžiauninko, spirginančios saulės atokaitoje prie javų palinkusio, su šakėmis mėšlą lauke bekratančio ar per pažliugusį purvą rudens darganoje pono grūdus miestan bevežančio. Donelaitis atsisako gamtos aprašymuose tradicinių švelnių zefyrų ar atšiaurių borėjų (tai graikiški pietų ir šiaurės vėjų vardai), nerasime pas jį ir raudonskruosčių aurorų (lotyniškas aušros vardas, populiarus tada poezijoje), grakščios antikinės nimfos neskardena savo dainomis jo miškų. Jo žmones, kaip ir mus, žiemą gandina mūsų krašto šiaurys; mūsų saulelė atkopardama budina svieta, lyg rūpestingas gaspadorius įmigusią šeimyną; pavasariais krūmuose poniškas sermėgas, anot Donelaičio, paniekinusi ir paprastai „nei žvirblis būriškas“ apsirengusi lakštingala „vis dailiaus ir šlovingiaus savo šūkteri šutką“ (PL 112), kinkyt, paplakt, nuvažiuot išbudindama Jurgį. Donelaičio gamta šiurkšti, kaip ir jo vaizduojamųjų būrų gyvenimas. Betgi tie vaizdai mus stebina savo išraiškos stiprumu:

Žemė su visais pašaliais įmursi verkia,
Kad mūsų ratai jos išplautą nugarą drasko.

(RG 12–13)

Ant žiemos narsai jau vėl rūstaudami grįžta,
Ir šiaurys pasišiaušęs vėl mus atleikia gandyt.
(ŽR 1–2)

(Beje, pasikartojęs garsas „š“ vaizdžiai imituoja žvarbaus vėjo pūtimą.)

Ant laukus žiemys jau taip nugandino bardams,
Kad ir balos, ir klampynės pradeda rauktis,
Ir purvynai jų teškėt ir šliurpt pasiliauja.
Kelias, kad jį mėgina trenkt šokinėdami ratai,
Nei koks būbnas įtemptas dėl pašalo trinka,
Taip kad garsas jo toli galvoj atsiliepia.
(ŽR 8–13)

Panašiai kaip savo gamtos aprašymais, išsiskyrė Donelaitis savo amžiaus literatūros ir kaimo bei jo žmonių vaizdavimu. Ano meto literatūra buvo aristokratų ir miestiečių rašoma ir tiems patiems sluoksniams skiriama. Valstietis buvo joje tik svečias, ir buvo vaizduojamas taip, kaip jį matė ir norėjo matyti kiti luomai. Prancūzų aristokratų buvo mėgstama pramoga – persirengus kaimiečiais ir piemenėliais, sakmiškai šnekučiuoti ir galantiškai flirtuoti ar dūsauti savo puikiuose soduose. Bernard'as Le Bovier de Fontenelle'is (Bernaras Le Bovje de Fontenelis) reikalavo iš idilių vaizduoti ne tikrą kaimietį, stačioką ir neišlavintą, o sąmojingą ir galantišką kaimiečiu persirengusį aristokratą. Vėliau idilėn atėjo kitoks dirbtinumas. Išpopuliarėjo Rousseau mintis, kad civilizacija ir visuomenės gyvenimas sugadinęs žmogų, kurį gamta sukūrusi gerą, laisvą ir laimingą. Drauge ateina ir kaimo žmogaus, kaip artimo gamtai, idealizacija. Donelaičio amžininko šveicaro Salomono Gessnerio populiariose tada idilėse vaizduojamas savotiškas aukso amžius, kuriame viešpatavo dora, laimė, gailėstingumas, žodžiu tariant, dvasinis skaidrumas, lyg kokiame bibliiniame rojuje.

Nėra ko ir sakyti, kad Donelaičio būrai kaip dangus ir žemė skyrėsi nuo anų sentimentalių dūsautojų ar kaimiečiais persirengusių galantiškų aristokratinio salono žmonių, kurie iš nuobodulio ar persisotinimo rafinuotu gyvenimu ieškojo tame pasaldintame paprastume sau naujos pramogos. Tai buvo bekraujai, idealizuoti žmonių pavidalai. Tuo tarpu didžiojo realisto Donelaičio būrai – tai kaimiečiai su kūnu ir krauju. Jie nedūsauja, manieringai ir sentimentaliai nesizavi suliteratūrintomis gamtos grožybėmis, o rūsčiai dejuoja dėl baudžiamų vargo ir savo prakaitu gausiai laisto tėviškės dirvą:

Ak! kas tai darbai, kurius atlikt trūsinėjom.
Lytus mums daug syk taip dirbant nugarą prausė
Ir tūls tvankas įžarstyts daug kepino kiaušė.
Mes besidovydami daug syk kruopas nedarytas
Ir plutas menkas blogai kramtydami valgėm.
Tankiai mes tvanke, prastai maišydami skinki
Ir vandens malkus iš klano semdami, gėrėm.
Prakaito taip daug nuo veido mums nulašėjo,
Kad per nosį teškančios vis ritosi srovės.
Ak, mes bėdžiai, ak, visur didei prisivargom!
(RG 361–370)

Skaitant Donelaičio *Metus*, jo Pričkai, Selmai, Krizai ir kiti Vyžlaukio būrai nemeluotu ryškumu įstringa mūsų sąmonėn, lyg jie tebegyventų greta mūsų.

Tas įsidėmėtinas anuo laiku Donelaičio realizmas neliko nepastebėtas ir kitataučių literatų. Štai 1869 m. žinomame Londono žurnale *The Saturday Review* išspausdintame straipsnyje apie Donelaitį nurodoma, kad XVIII a. anglų poetas George'as Crabbe'as (Džordžas Krabas), nors atsisakęs pagražintai idilinio kaimo vaizdavimo, vis dėlto nepasiekęs Donelaičio stipraus realizmo, kurį straipsnio autorius sugretino su senąja olandų tapyba².

Dar ryškiau tuo klausimu pasisakė iš Rytprūsių kilęs vokiečių literatas Ludwigas Passarge, kuris 1894 m. išleido Donelaičio kūrybos vertimą. Knygos įvade jis rašė: „Reikia beveik stebuklu pavadinti tai, kad antroje XVIII a. pusėje, kai Lessingo, Schillerio, Goethes ir Kanto vardai nuošalioje Lietuvoje dar buvo visai nežinomi, tuo metu, kai tokio Gessnerio idilėmis žavėtasi ir nebent koks Halleris ar Hagedornas kiek pranašavo naujus laikus, – toks ryškus realistinis kūrinys kaip „Metai“ iš viso buvo galimas“³.

Ta mintis jau ir pačių lietuvių buvo pastebėta. Štai Jono Šliūpo *Lietuviškuose raštuose ir raštininkuose* (1890) skaitome: „Tame tai ir svarba yra Duonėlaiczio, kad jis laikėsi gyvenimiszku atsitikimu, ir tokiu būdu jis mums paliko gyvą vaizdą numalavojęs isz baudžiovų gadynes; kas taip-gi patėmytina yra, ir kas nurodo ant savistovumo pažvałgu Duonėlaiczio, yra tai ta aplinkybe, kad jis dėl savo eposo sutverimo neturėjo modelo tarp kitu tautu, nesą paszaliniau tautu poetai, k. a. Klopsztokas Vokietijoje, skraide toli-toli nuo žiames paskendę į negalimas ir nebūtinias svajones“⁴.

Dar vienas dalykas, iškeltinas kalbant apie Donelaičio novatoriškumą, būtent jo naujoji eilėdaros forma. Kaip žinome, savo kūrinius Donelaitis rašė hegzametru. Antikinėje poezijoje tai buvo labai populiarūs eilėdaros rūšis, vadinamasis herojinis metras, kuriuo buvo sukurti Homero veikalai, Vergilijaus *Eneida* ir kiti herojiniai epai. Vėliau hegzametras išnyko, kaip išnyko ir visa antikinė eilėdara. Mat viduramžinėje lotynų kalboje dingo skirtumas tarp ilgųjų ir trumpųjų skiemenų, kurių tam tikru besikaitaliojimu ir buvo paremtas antikinis eiliavimas. Įsigalėjo rečitatyvinis skaitymas, kuris ir dabar girdimas bažnytinėse apeigose. Ne skiemenų ilgumas ir trumpumas, o jų vienodas skaičius buvo dedamas eiliavimo pagrindan. Atsirado silabinė (skiemeninė) eilėdara, kuri lietuvių literatūroje buvo dar ir XIX a. (pvz., ja parašytas Antano Baranausko *Anykščių šilėlis*). Ilgainiui naujose kalbose įsigalėjo vadinamasis toninis (garsinis) eiliavimas, paremtas tam tikru kirčiuotų ir nekirčiuotų skiemenų suskirstymu eilutėje.

XVIII a. kai kurie rašytojai bandė sugrąžinti poezijon hegzametrą. Jų tarpe vienas pirmųjų buvo ir Donelaitis, šalia vokiečių poeto Friedricho Gottliebo Klopstocko (Frydricho Gotlybo Klopštoko), 1748 m. išleidusio savo išgarsėjusią poemą *Mesijas* (*Messias*). Tiesa, tai nebuvo antikinis skiemenų ilgumu ar trumpumu, o jų kirčiuotumu paremtas hegzametras. Betgi Donelaitis taip meistriškai jį panaudojo, kad jo veikalai ligi šiol yra geriausi hegzometro pavyzdžiai lietuvių literatūroje. Ir vėl iškyla Donelaičio didybė, ypač prisimenant, kad visą rašytinę lietuvių poeziją tada sudarė ne per sklandžiai sueiliuotos giesmės ir vienas kitas pasaulietinio pobūdžio eilėraštis.

Po šių kelių pastabų apie Donelaičio poeziją, rodos, reiktų sutikti su kalbininko Aleksandrovo nuomone, kad Donelaitis būtų galėjęs įsirikiuoti didžiųjų dainių eilėn. Bet kai kam vėl gali kilti abejojimų. Tiesa, XVIII a. Donelaičio raštai nebuvo spausdinti ne tik svetimomis kalbomis, bet net ir lietuviškai. Tik nedideliame Donelaičio draugų būrelyje sklido jo poezijos nuorašai. Tačiau 1818 m. Liudvikas Rėza iš tų rankraščių išspausdino (tiesa, kiek patrumpintus) Donelaičio *Metus*, pridėdamas vokišką vertimą ir tuo padarydamas jo poeziją prieinamą ir lietuviškai nemokantiems. Žinomame ano

² Žr. Maciūnas V., „Early Reviews of Donelaitis Poetry: The Saturday Review (London), 1869“, in: *Lituanus*, 1964, vol. 10, nr. 1, p. 79–84; plg. liet. vert. „„Metų“ recenzija Londono leidinyje „The Saturday Review““, in: Gineitis L., „Dvi G. Neselmano „Metų“ leidimo recenzijos“, in: *Literatūra ir kalba*, t. 10: Lietuvių literatūriniai ryšiai ir sąveikos, Vilnius: Vaga, 1969, p. 366–376; 369–375.

³ Passarge L., „Donalitiūs' Leben und Dichtungen“, in: *Christian Donalitiūs' Littauische Dichtungen*, Übersetzt und erläutert von L. Passarge, Halle a. S.: Verlag der Buchhandlung des Waisenhauses, 1894, S. 6–7.

⁴ [Šliūpas J.], *Lietuvizkiejie rasztai ir rasztininkai*, Raszliszka peržvałga parengta Lietuvos mylėtojo, Tilžėje: Kaszta Bałtimorės M. D. L. M. Draugystės, 1890, p. 22 Sovietiniame Šliūpo raštų leidime ši teksto dalis praleista (žr. Šliūpas J., *Rinktiniai raštai*, sudarė, įvadą ir paaiškinimus parašė Kostas Doveika, Vilnius: Vaga, 1977, p. 50), manant, kad ji buvo spausdinta *Aušroje* (1883, Nr. 7, p. 203–208), ir nepastebėjus kabučių, nurodančių teksto iš *Aušros* pabaigą. *Rinktinuose raštuose* tekste iš *Aušros* – „[Paskaita apie K. Donelaitį]“ (p. 188–193) – Maciūno cituojamo teksto taip pat nėra.

meto laikraštyje 1818 m. *Jenaische Allgemeine Literatur Zeitung* buvo netgi įdėta palanki Rėzos leidinio recenzija⁵, bet Donelaičio poezija didesnio susidomėjimo nebesukėlė. Tai visai nenuostabu. Mat jau buvo praėjęs jos laikas. Po gausių ir stambių XVIII a. pabaigos ir XIX a. pradžios laimėjimų vokiečių, anglų, prancūzų ir kitose literatūrose, Donelaičio kūryba nebeteko savo novatorinės svarbos, išlikdama beveik tik kalbininkų dėmesio ribose. 1865 m. jo poeziją išleido garsusis lingvistas Augustas Schleicheris (Šleicheris), o po kelerių metų naują leidimą parūpino Karaliaučiaus universiteto kalbininkas Georgas Heinrichas Ferdinandas Nesselmannas.

Kitaip Donelaičio kūrybą vertino lietuvių literatai. Jiems Donelaitis buvo ne tik literatūrinio pasigrožėjimo, bet drauge ir patriotinio pasididžiavimo dalykas, taip pat padrąsinimas kurti lietuvių literatūrą. Anot Simono Stanevičiaus, atsirado vyrų, kurie įrodė, kad „tarp gražey yr dayley gal žemaytyszkoj' kałboj' kånors raszity, yr auksztas gismes yr daynas dayniuoty, kayp yr kytose jau yszdaylyntose kałbose. Ne gana to, dar ani sawa rasztais patwyrtyna, kad mes žemaytyszkoj' kałboj', tarp kayp senu dīnų Grikonay yr Rimionys sawa kałbose, eiłas *piedom's* tay ira mierom's galeme raszity. Tokiu wiru ira Kryzzas Donalaytys [...]“⁶.

Tą patį tvirtino ir kitas vilniškis studentas, Simonas Daukantas: „kas turi protą ir aukso plunksną Homero ir Vergilijaus, tas, sakau, ką norėdamas, tą gali gudriai gudresniai rašyti toj kalboj. Tą teisybę pagirtas dainius Donelaitis darodė savo garbingoj dainoj „Metų laikai““⁷.

Po keliasdešimties metų (1902) panašiai rašė ir Maironis: „Vienok ir XVIII amžius ne visai buvo bergždžias: jame gimė, pargyveno ir rašė mūsų didžiausis poėta, kurio vardu ir darbais Lietuviai ir šiandieną gali teisingai ir drąsiai didžiuotis prieš visas apšviestas Europos tautas. Buvo tai Kristijonas Duonelaitis, iš lotyniško Donalitus vadinamas.“⁸

Gražių žodžių rado Donelaičiui ir Jonas Šliūpas. Savo 1890 m. išspausdintoje knygoje *Lietuviškieji raštai ir raštininkai* jis neabejojo: „Kada Lietuvos vaikai pakils iš ilgo miego, be abejonės, jie Duonełaicziui pastatys paminklą, nesakau akmenį, bet rasziszką, kuris ir jo vardui galės padaryti garbę, o ir Lietuvai naudą atneszti. Iktuolaik apie pagarbinimą savo didžiu pranokėju lietuviai nei mislyti negalėjo, patys apie ju didį ir darbus nėko nežinodami. Kada szviesos gausas tvokstels ant Lietuvos, tada ir Lietuvos darbininkai taps paguodojami.“⁹

Tą Šliūpo linkėjimą vykdydami, mes su pagarba ir minime šiais sukaktuviniais metais Donelaitį.

Akylai stebėdamas ir plačiai vaizduodamas lietuvių būrų gyvenimą, Donelaitis negalėjo nematyti ano meto aktualiųjų socialinių ir tautinių problemų. Jos teikia *Metams* didesnio svorio, nors Donelaičio sprendimas mus dabar ne visai tepatenkina.

Donelaitis matė didelį baudžiauninkų vargą, mokėjo jį savo ryškiu žodžiu pavaizduoti ir neslėpė savo šiltos simpatijos tiems jo vadinamiems „vyžoties nabagams“:

O jūs vargdienėliai, jūs vyžoti nabagai,
Jūs baudžiauninkai, bernai ir kaimenų kerdžiai!
Ir kas dar daugiau yr stenančių nabagėlių,

⁵ J. A. P. [Penzel J. A.], „Königsberg, gedruckt b. Hartung: Das Jahr in vier Gesängen, ein ländliches Epos aus dem Litthauischen des Christian Donaleitis, genannt Donalitus“, in: *Jenaische Allgemeine Literatur Zeitung*, 1818, Nr. 152, skiltys 297–302; plg. liet. vert. „J. A. Pencelio „Metų“ recenzija laikraštyje „Jenaische Allgemeine Literatur Zeitung““, in: Jovaišas A., „Lietuvių literatūrinių ryšių raida XIX a. pradžioje“, in: *Literatūra ir kalba*, t. 10: Lietuvių literatūriniai ryšiai ir sąveikos, Vilnius: Vaga, 1969, p. 299–365; 334–342.

⁶ *Szeszes pasakas Symona Stanewiczės žemaycze. Yr antras szeszes Kryžza Donalayczia lituwynynka prusa*, Wylniuje: Spaustuvroj' B. Neumana, 1829, p. IV; Stanevičius S., „Šešios pasakos“, in: Idem, *Raštai*, par. Jurgis Lebedys, Vilnius: Vaga, 1967, p. 35.

⁷ Daukantas S., *Darbay senuju Lituwiu yr Žemaycziu 1822*, spaudai paruošė Vaclovas ir Mykolas Biržiškai, Kaunas: „Spindulio“ Bendrovės spaustuvė, 1929, p. 20; Idem, „Darbai senųjų lietuvių ir žemaičių“, in: Idem, *Raštai*, sudarė, įvadą ir paaiškinimus parašė Vytautas Merkys, tekstą paruošė Birutė Vanagienė, t. 1, Vilnius: Vaga, 1976, p. 64.

⁸ Maironis, „Trumpa Lietuvių rašliavos apžvalga“, in: Maironis (Š. M-lis), *Lietuvos istorija. Su kunigaikščių paveikslais ir žemlapiu*, Trečią kartą atspausyta ir partaisyta, Petrapilis: Išleista Lietuvių laikraščio pinigais, 1906, p. 221–222; plg. Idem, „Trumpa lietuvių rašliavos apžvalga“, in: Idem, *Raštai*, t. 3, kn. 2, par. Irena Slavinskaitė, Vilnius: Vaga, 1992, p. 708.

⁹ [Šliūpas J.], *Lietuvizskieji rasztai ir rasztininkai*, Raszliszka peržvalga parengta Lietuvos mylėtojo, Tilžėje: Kaszta Bałtimorės M. D. L. M. Draugystės, 1890, p. 23; Šliūpas J., „Lietuviškieji raštai ir raštininkai“, in: Idem, *Rinktiniai raštai*, sudarė, įvadą ir paaiškinimus parašė Kostas Doveika, Vilnius: Vaga, 1977, p. 51–52.

Ramdykit ben ašaras irgi paliaukite verkę!
(ŽR 496–499)

Tiesa, Donelaitis matė, kad kartais patys būrai padaugina išgerti, kai kas ir dirbti pritingi ar esti neišmintingai netaupus. Tokius Donelaitis Pričkaus ar kurio kito „viežlybo“ būro lūpomis subara šiurkščiu gospadorišku žodžiu (sakoma, kad Donelaitis gal skaitydavęs savo poemos gabalus per pamokslus):

Eik, žiopoly! tu juk kasmets dėl ėdesių skundies.
Kas tau kalts? Kam vis, sulaukęs rudenį riebę,
Taip nesvietiškai sugramdai savo zopostą,
Kad prieš Mertynę tikt vos paršuks pasitiekti?
Čėdyk, neprieteliau, kol riebę šutini puodą,
Tai tau kūdą nereiks prisikaist, kad vasara grįžta.
(PL 568–573)

Vis dėlto Donelaitis aiškiai matė ir to negalėjo nutylėti, kad dėl būrų skurdo daugiausia kalti ištaigoje begyveną ponai, kuriuos ne kartą piktai pavadina nusvilusiais ponpalaikiais, išputėliais pilvočiais ir panašiai. Vieno būro, Dočio, lūpomis Donelaitis sviedžia drąsų abiems laikams kaltinimą ponams. Dočys, kurio tarnas padegė trobą bešaudydamas savo šeiminkui varnas, teisme pats puola:

Juk jūs, ponai, mus, būrus, jau taip nustekenot,
Kad paskiaus mums ėst reiks žiurkes irgi pelėdas.
(ŽR 356–357)

Vienas iš šaltyšių, girdėdamas Dočio žodžius, piktinosi, „Kad savovalninkai, drausmės n’atbodami ponų, / Sau ir artymui biednam iškadą padaro“ (ŽR 361–362), betgi drauge ir karčiai priduria:

Rods, želėk Dieve! mūs viešpatys maloningi
Būrą, vis pinigų daugiau norėdami, lupa.
Kad Dočys porelę varnų kept nusišauja
Ar čerpėj nešvankią jų sau šutina mėsą,
Rods negražu girdėt ir būrui didelė gėda.
Ale ką veiks žmogus stokodams ir badu mirdams?
Dėl bėdos juk kartais daug dyvų nusiduoda.
(ŽR 370–376)

Tačiau tokios, rodos, nuoseklios iš to viso socialinės išvados, kad baudžiamą tvarką reikia naikinti, *Metų* autorius taip ir nepadaro. Netgi priešingai: toji visuomeninė santvarka esanti paties Dievo duota – Juo reikia ir pasikliauti šios žemės varguose.

Tič, – tarė Selmas, – ne per daug dėl to nusimykim!
Juk be Dievo sviete nieks negal nusiduoti.
Ponai žemės šios negal be jo ponavoti,
O mes, būrai, vėl be jo negalime vargti.
Kožnas tur, kaip Dievs jam skyręs yr, pasikakyt.
Tas, kurs užgimdams aukštai kaip pons atsisėdo,
Mislyt tur, kad jį tenai miels Dievs pasodino;
O tasai, kurs užgimdams būru prasidėjo,

Gédėtis vyželių būriškų neprivalo,
Kad tikt viežlybai kaip reik atliekt savo darbus
Ir labiausiai, kad jis širdingai bijosi Dievo.
(ŽR 468–478)

Taigi socialinę problemą Donelaitis kelia ir sprendžia grynai moralinėje plotmėje, ne socialinėje. Jis ragina ponus, kad būtų geri ir gailėstingi baudžiauninkams, o būrams nurodo būti darbštiesiems, klusniems, sąžiningai atlikinėti prievoles ir duoda praktišką patarimą – protingai taikytis su savo likimu, nes

Dumplės yra naudingas daiktas į kaminą pūsti,
Bet prieš vėjus pūst dar jos niekad nederėjo.
(ŽR 404–405)

Betgi skaitytojas gali ir pats iš autoriaus pateiktos veikale gyvenimo medžiagos darytis išvadas, kurios nebūtinai turi sutapti su autoriaus sprendimu. Štai ir Donelaitis pateikia tiek ryškios medžiagos, rodančios baudžiavinės tvarkos neteisingumą ir žiaurumą, jog skaitytojas nė nemano sutikti, kad tokia socialinė santvarka paties Dievo duota ir nekeistina.

Kita svarbi problema, kurios Donelaitis taip pat negalėjo nematyti savo laikų gyvenime ir palietė savo raštuose, buvo lietuvių tautinė problema. Donelaičio gimtasis kraštas iš seno buvo lietuviškas. Bet ilgainiui gyventojų sudėtis ėmė keistis. Lemiamos reikšmės turėjo XVIII a. pradžioje Mažąją Lietuvą nusiaubęs baisus maras. Išmirė tada bent pusė vietos lietuvių. Ištisi kaimai ištuštėjo. Prūsų karalius ėmė traukti iš Vakarų kolonistus, teikdamas jiems įvairių mokesčių ir kitokių lengvatų. Jausdamiesi privilegijuoti, ateiviai iš aukšto žiūrėjo į vietinius valdžios užguitus lietuvius baudžiauninkus, tebegyvenusius savo uždara gyvenimą ir bent materialine kultūra atsilikusius. Tad Donelaitis, kaip krašto autochtonų atstovas, Lauro lūpomis kėlė pikta balsą prieš tuos nepageidaujamus ir įžūlius atėjūnus:

Vokiečiai lietuvninką per drimelį laiko,
O prancūzpaikai į jį žiūrėdami šypsos.
Šypsos rodo, o tik mūsų šauną garbina duoną
Ir dešras rūkytas su pasimėgimu valgo.
O štai, jau lašinių lietuviškų prisidėję
Ir mūs alų su gvoltu jau visą sugėrę,
Viežlybus lietuvninkus išpeikt nesigėdi.
Tu prancūziškas žioply! su šveisteriu storu
Ir kas dar daugiau susibastėt Lietuvą vargyt,
Kas jums liepė mus ir žmones mūsų paniekyt?
Ar negalėjot ten pasilikti, kur jus nuperėjo
Ir varles bei rupuižes jus ėst pamokino?
(ŽR 530–541)

Šie Donelaičio žodžiai aiškiai rodo, kad anuo metu buvo susidariusi tikra tautinė įtampa Mažojoje Lietuvoje. Bet, antra vertus, vyko ir tautinė asimiliacija. Donelaitis nuoširdžiai liūsta, kad atėjūnų veikiami lietuviai ėmė mesti savo senuosius papročius, net drabužius ir visą savo gyvenimo būdą:

Bet kaip sviets po tam didžiūotis jau prasimanė
Ir lietuvninkai su vokiečiais susimaišė.
Štai ir viežlybums tuojaus į nieką pavirto;
Taip kad klapai vyžų, viežlybai padarytų,

O mergaitės krosytų marginių nekenčia.
Klapai kaip ponačiai su puikiais sopagačiais,
O nenaudėlės mergaitės su kedetačiais
Lyg kaip jumprovos pasirodyt jau nesigėdi.
Taip lietuvninkai savo viežlybumą pražaidė.
(VD 347–355)

Pikčiausia buvo Donelaičiui, kad lietuviai, besimaišydami su kitataučiais, ir doroviškai ėmė smukti. Tai būdingas visuomeninis faktas. Sakysime, Amerikos sociologai yra pastebėję, kad tos etninės grupės Amerikoje, kurios yra labiau išlaikiusios bendruomeninio gyvenimo ryšius, duoda mažesnį nusikaltėlių procentą. Ta proga buvo, rodos, duotas ir Čikagos lietuvių pavyzdys. Suprantama, kad, atsipalaiduodamas nuo savo grupės, paskiras individas atsipalaiduoja nuo jos tradicijų ir kitų jos moralinių varžtų, tad darosi mažiau atsparus blogiui. Skundėsi Donelaitis:

Mes, lietuvninkai, pirm to nepažydami svieta,
Dingojom vis, kad tik šveisteris ir prancūzas
Žmones su svetimais savo mokslais moka supainiot
Ir kad vokiečiai tikt vogt ir keikt nesigėdi.
O štai tarp lietuvninkų taip jau nusiduoda,
Kad lietuviškas tūls smirdas irgi bedievis
Lietuvai ir lietuvninkams mums gėdą padaro.
(RG 878–884)

Arba kitoje vietoje:

Ale nepyk, gaidau! kad žodj dar pasakysu.
Tarp lietuvninkų daugyšk tūls randasi smirdas,
Kurs lietuviškai kalbėdams ir šokinėdams
Lyg kaip tikras vokietis mums gėdą padaro.
Daug tarp mūs yra, kurie, durnai prisiriję,
Vokiškas dainas dainuot ir keikt pasipratin
Ir kaip vokiečiai kasdien į karčemą bėga.
(RG 424–430)

Įdomu, kad tą tautybės išlaikymo ir dorovės sąsają lietuviuose įžvelgė ir kiti Mažosios Lietuvos autoriai. Antai Liudvikas Rėza aukštai kėlė lietuvių liaudies dainų, kurių rinkinį 1825 m. išleido, moralinį lygį. Rašė jis: „Pažymėtina, jog dainose vyrauja skaisti dorovė, pagarba moralumui ir padorumui. Nerasime nė vienos, net mažos, dainos, kurioje nepadoriomis užuominomis būtų peržengtos padorumo ir kuklumo ribos. Priešingai, jose dažnai matyti aukštas moralinis jautrumas, kuris rodo tautos būdo taurumą.“¹⁰

Ir labai nuogaštavo Rėza, kad bendraujant su vokiečiais toji lietuvių dora nekristų. „Taigi reikia bijoti, – rašė jis, – kad dėl vokiečių dorovės ir ypač žemos kareiviškos dvasios įtakos ir anasai lietuvių liaudies dainos skaistumas, jei ir ne visai išnyks, tai bent gaus didelį smūgį.“¹¹ Galime priminti ir garsųjį filosofą Immanuelį Kantą (manoma, kad jis savo kilme daugiau ar mažiau susijęs su lietuviais). Kristijono Gotlybo Milkaus žodynan (1800) įdėtoje pratarmėje Kantas labai pabrėžė reikalą išlaikyti

¹⁰ Rėza L., „Lietuvių liaudies dainų tyrinėjimas“, in: Idem, *Lietuvių liaudies dainos*, t. 1, par. Juozas Jurginis ir Bronius Kmitas, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1958, p. 336.

¹¹ Plg. Rhesa L., „Über litthauische Volkspoesie“, in: *Beiträge zur Kunde Preussens*, Bd. 1, Königsberg, 1818, S. 507–524; kitas liet. vert.: Rėza L., „Apie lietuvių liaudies poeziją“, in: Idem, *Lietuvių liaudies dainos*, t. 2, par. Albinas Jovaišas, Vilnius: Vaga, 1964, p. 341.

lietuvių kalbą, nes nuo jos turėjo, jo manymu, priklausyti ir gerųjų lietuvių charakterio savybių, kurias Kantas ten pat iškėlė, išlaikymas.

Toji mintis ypač Vydūnui buvo artima. Viename autobiografiniame straipsnyje jis rašė: „Vaikas būdamas ir pastebėjęs, kaip doriškai silpninami yra lietuviai vokiečių, kaip jiems apreiškiama panieka, pasiryžau savo amžių tam skirt, kad lietuviai galėtų jaustis garbės vertais žmonėmis.“¹² Kitoje vietoje Vydūnas pabrėžė, „kad žmogus, pertraukdamas sąryšį su savo kilme, savo tėvais-protėviais, gadina dorovę ir intelektą, trukdina savo dvasios-sielos tarpimą, praleidžia veltui savo amžių.“¹³

Taigi nuo Donelaičio ligi Vydūnoėjo ta pati mintis, kad tautybės išlaikymas grindžia žmogaus moralę. Čia mažiau pabrėžiamas (ar net visai praleidžiamas) politinis momentas. Vydūnas tvirtino: „dar svarbiau, negu politikinė, yra dvasios gyvenimo nepriklausomybė.“¹⁴ Donelaičio raštuose visai nerasime net užuominų apie lietuvių politinį savarankumą, nerasime kokio pasididžiavimo (tokio būdingo Didžiosios Lietuvos patriotiškiesiems XIX a. literatams ir net Donelaičio jaunesniojo amžininko Milkaus *Pilkainio* poemoje pastebimo) Lietuvos istorijos garbe ar kunigaikščių šauniais karo žygiais. Betgi jis buvo ne mažiau nuoširdus savo tautos mylėtojas, kai ilgėjosi tų, anot jo, barzdotų gadynių, kai lietuviai, dar svetimų įtakų nepaliesti ir svetimų madų nesivaikydami, laikėsi sveikos tautinės tradicijos, papročių ir kalbos:

Ak! kur dingot jūs, barzdotos mūsų gadynės,
Kaip lietuvninkės dar vokiškai nesirėdė
Ir dar vokiškus žodžius išstart negalėjo.
(VD 579–581)

Arba:

Ak, kur dingot jūs, lietuviškos gadynėlės,
Kai dar prūsai vokiškai kalbėt nemokėjo.
(RG 775–776)

Ir dabar, kai mes patys nuogaustaudami žiūrime į mūsų jaunosios kartos nutautėjimą šiame krašte, cituotieji Donelaičio žodžiai suskamba degančiu aktualumu.

* * *

Praėjo daug metų nuo tų laikų, kai ramiame Tolminkiemyje klebonavo Donelaitis ir skambiais hegzametrais aprašinėjo lietuvių būrų gyvenimą. Seniai nustojo Tolminkiemyje skambėjusi lietuvių kalba. Ją ilgainiui išstūmė vokiečių kalba, o dabar ten gyvena rusai. Ir pats Tolminkiemio vardas išnyko. Jau prieš karą vokietinant Rytprusių vietovardžius jis buvo sutrumpintas į Tollmingen, o po karo pavadintas grynai rusiškai – Čistyje Prudy. Betgi Donelaičio poezija mums amžinai bylos, kad ta žemė, kurią prakaituodami arė Donelaičio Pričkai, Selmai, Laurai ir kiti Vyžlaukio būrai, yra tikroji lietuvių tautos žemė. Sunkią baudžiovą kentė Vyžlaukio būrai. Dabar dar sunkesnė baudžiava prislėgė lietuvių tautą. Ir štai iš už poros šimtų metų uždangos kaip viltingas linkėjimas suskamba lietuviams šie Donelaičio žodžiai:

¹² Vydūnas, „[Autobiografija]: patsai apie savo amžių ir darbą“, in: *Lietuvos albumas*, Berlin: Otto Elsner, [1922], p. 425; tas pats: *Lietuvos albumas*, antras (fotografuotinis) leidimas, Kaunas: Sietynas, 1990, p. 425.

¹³ Vydūnas, „Tikrasis Vydūnas“, in: *Naujas žodis*, 1928, Nr. 1, p. 3.

¹⁴ Vydūnas, „[Autobiografija]“, p. 427.

Taip Dieve duok kožnam, kurs mūsų Lietuvą garbin
Ir lietuviškai kalbėdams baudžiąvą seką.
Tam Dieve duok! sulaukt kasmets pavasarį sveiką,
Ogi pabaigus tą, po tam ir vasarą linksmą.
(VD 6–9)
1964

Egzodo Donelaitis: lietuvių išėivių tekstai apie Kristijoną Donelaitį, sudarė ir parengė Mikas Vaicekaskas, Vilnius: Aidai, 2001, p. 187–203.